

MODERN TÜRKİYE'DE SİYASÎ DÜŞÜNCE • CİLT 1
Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi

İletişim Yayınları 726 • Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce 1
ISBN-13: 978-975-05-0004-6 (Ciltli) • ISBN-13: 978-975-05-0003-9 (Ciltli Tk. No)
© 2001 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1-12. Baskı 2001-2020, İstanbul
13. Baskı 2022, İstanbul

SAYFA ve KAPAK TASARIMI Suat Aysu

DÜZELTİ Serap Yeğen

DİZİN M. Cemalettin Yılmaz

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MODERN
TÜRKİYE'DE
SİYASÎ
DÜŞÜNCE

CİLT 1

Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası:

*Tanzimat ve
Meşrutiyet'in Birikimi*

GENEL YAYIN YÖNETMENİ Murat Belge
İLETİŞİM A.Ş. ADINA SAHİBİ Tuğrul Paşaoğlu
YAYIN KURULU Murat Belge, Tanıl Bora, Ahmet Çiğdem, Bağış Erten,
Murat Gültekingil, Ahmet Insel, Ömer Laçiner
EDİTÖRLER Tanıl Bora, Murat Gültekingil
YAYIN SEKRETERİ Bağış Erten
CİLT EDİTÖRLERİ
BİRİNCİ CİLT
Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası:
Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi MEHMET Ö. ALKAN
İKİNCİ CİLT
Kemalizm AHMET INSEL
ÜÇÜNCÜ CİLT
Modernleşme ve Batıcılık UYGUR KOCABAŞOĞLU
DÖRDÜNCÜ CİLT
Milliyetçilik TANIL BORA
BEŞİNCİ CİLT
Muhafazakârlık AHMET ÇİĞDEM
ALTINCI CİLT
İslâmcılık YASIN AKTAY
YEDİNCİ CİLT
Liberalizm MURAT YILMAZ
SEKİZİNCİ CİLT
Sol MURAT GÜLTEKİNGİL
DOKUZUNCU CİLT
Dönemler ve Zihniyetler ÖMER LAÇİNER

MODERN TÜRKİYE'DE SİYASÎ DÜŞÜNCE

1. CİLDİN YAZARLARI

MEHMET Ö. ALKAN • EMİN ALPER • MASAMI ARAI • SUAVİ AYDIN •
RIFAT N. BALI • OYA BAYDAR • FOTİ BENLİSOY • STEFO BENLİSOY •
FATMAGÜL BERKTAY • HAMİT BOZARSLAN • GÖKHAN ÇETİNSAYA
• KAAAN DURUKAN • ERDOĞAN ERBAY • CEMAL KAFADAR • AYKUT
KANSU • İSMAİL KARA • M. ASIM KARAÖMERLİOĞLU • KEMAL H.
KARPAT • CEMİL KOÇAK • ORHAN KOLOĞLU • MURTAZA
KORLAELÇİ • ATILLA LÖK • ŞERİF MARDİN • CHRISTOPH K.
NEUMANN • CEMİL OKTAY • BURAK ONARAN • İLBER ORTAYLI •
BARIŞ ÖZDEN • JALE PARLA • CENK REYHAN • SELÇUK AKŞİN
SOMEL • A. GÜN SOYSAL • ZAFER TOPRAK • METE TUNÇAY •
KEREM ÜNÜVAR • FÜSUN ÜSTEL • NICOLE VAN OS • ARUS YUMUL

İçindekiler

<i>Sunuş</i>	11
<i>Giriş</i>	17
CEMAL KAFADAR <i>Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler</i>	23
CEMİL OKTAY <i>Bizans Siyasî İdeolojisi'nden Osmanlı Siyasî İdeolojisi'ne</i>	29
İLBER ORTAYLI <i>Osmanlı'da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar</i>	37
ŞERİF MARDİN <i>Yeni Osmanlı Düşüncesi</i>	42
GÖKHAN ÇETİNSAYA <i>Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti</i>	54
• <i>Mithat Paşa</i> GÖKHAN ÇETİNSAYA.....	60
CEMİL KOÇAK <i>Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet</i>	72

<ul style="list-style-type: none"> • Tanzimat Bağlamında Ahmet Cevdet Paşa'nın Siyasî Düşünceleri CHRISTOPH K. NEUMANN 	83
SELÇUK AKŞİN SOMEL Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)	88
<ul style="list-style-type: none"> • Abdullah Cevdet KEREM ÜNÜVAR 	98
SUAVİ AYDIN İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset	117
<ul style="list-style-type: none"> • Ahmet Rıza BARIŞ ALP ÖZDEN 	120
KEREM ÜNÜVAR İttihatçılıktan Kemalizme İhya'dan İnşa'ya	129
KAAN DURUKAN Türk Liberalizminin Kökenleri	143
<ul style="list-style-type: none"> • Prens Sabahaddin CENK REYHAN 	146
<ul style="list-style-type: none"> • Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı-Muhafazakâr Düşüncenin İthali AYKUT KANSU 	156
FÜSUN ÜSTEL II. Meşrutiyet ve Vatandaşın "İcadı"	166
<ul style="list-style-type: none"> • Ahmet Mithat Efendi BURAK ONARAN 	170
MASAMI ARAI Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği	180
<ul style="list-style-type: none"> • Ömer Seyfettin EMİN ALPER 	186
A. GÜN SOYSAL Tatarlar Arasında Türkçülük	196
<ul style="list-style-type: none"> • Ahmet Ağaoğlu A. GÜN SOYSAL 	202

MURTAZA KORLAELÇİ <i>Pozitivist Düşüncenin İthali</i>	214
JALE PARLA <i>Tanzimat Edebiyatı'nda Siyasî Fikirler</i>	223
• Tevfik Fikret ERDOĞAN ERBAY.....	226
İSMAİL KARA <i>İslâm Düşüncesinde Paradigma Değişimi</i>	234
• Namık Kemal CEMİL KOÇAK.....	244
GÖKHAN ÇETİNSAYA <i>İslâmî Vatanseverlikten İslâm Siyasetine</i>	265
• II. Abdülhamit'in Siyasal Düşüncesi ORHAN KOLOĞLU.....	273
AYKUT KANSU <i>20. Yüzyıl Başı Türk Düşünce Hayatında Liberalizm</i>	277
METE TUNÇAY <i>Cumhuriyet Öncesinde Sosyalist Düşünce</i>	296
• Hüseyin Hilmi OYA BAYDAR.....	300
• Parvus Efendi ASIM KARAÖMERLİOĞLU.....	304
ZAFER TOPRAK <i>Osmanlı'da Toplumbilimin Doğuşu</i>	310
• M. Ziya Gökalp HAMİT BOZARSLAN.....	314
• Ziya Gökalp'in Korporatifçilik, Millet-Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler KEMAL H. KARPAT.....	328

NICOLE A.N.M. VAN OS <i>Osmanlı Müslümanlarında Feminizm</i>	335
FATMAGÜL BERKTAY <i>Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm</i>	348
ARUS YUMUL - RIFAT N. BALI <i>Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler</i>	362
FOTİ BENLİSOY - STEFO BENLİSOY <i>Millet-i Rum'dan Helen Ulusuna (1856-1922)</i>	367
MEHMET Ö. ALKAN <i>Resmî İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme</i>	377
<i>Kaynakça'ya Dair</i>	408
<i>Kaynakça</i>	423
<i>Dizin</i>	433
<i>Seçme Metinler</i>	449

Sunuş

Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Türkiye’nin son, modern yüzyılının siyasal düşüncelerinin eleştirel-analitik bir dökümünü çıkartmayı amaçlayan bir derlemedir.

Şunu baştan vurgulamak gerek: Burada amaç, siyasal olayların, eylemlerin yorumlanması, değerlendirilmesi, yani siyasal tarihle ilgili düşünce üretilmesi değildir. İnsanın eyleyici, kurucu, yaratıcı etkinliğinin düşünsel doğasını, *Praxis*’i ihmal ediyor değiliz. Kuşkusuz -hele siyasal düzlemde- düşüncesiz, bir düşünüşe dayanmayan, bir düşünüşü yaymayan etkinlik/eylem olmaz; ya da düşünce soyutlanarak eylem/etkinlik-dışı bir varlık olarak anlamlandırılmaz. *Eylem* ve *söylem*, bağımsız uğraklar ya da ‘istasyonlar’ değildir. Ancak bu kitap dizisinde amaçlanan, sadece söze ve metne döküleni değil eylemde ‘yansıyanı’ da kapsayarak, düşüncenin üzerine eğilmek, *düşünce üzerine düşünmektir* (*refleksiyon*, dü-

şünüm). Düşüncenin ‘bilinçli’ kılınmasının ve bir ‘etkinlik’ kazanmasının yolu bu değil midir?

Siyasal düşünüşün, dört düzlemini ayırdetmeyi önerebiliriz. 1) Belirli bir tutarlılık ve bütünlükle ifade edilmiş savlara, sistemli olma iddiasındaki bir akıl yürütmeye dayanan, ‘dört başı mâmur’ düşünsel metinler, *fikir* manzumeleri... 2) Uygulamaya, eyleme dönük programlar ve ideolojik koşullamayı, bağlanma (angajman) sağlamayı hedefleyen *doktriner* söylemler, ilmi-haller, modern mitolojiler... 3) Dünyayı “felsefi-olmayan” ya da “felsefe-öncesi” olmayan bir biçimde yorumlamaya, anlamlandırmaya dönük *ideolojiler*; gerek yapılandırılmış, doktriner açılımı olan, gerekse gündelik/*kendiliğinden* ideolojiler... 4) Savların, kavramların içinde kültürel anlamlarını bulduğu düşünüş kalıpları, *zihniyetler*.

Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce’de, mümkün olduğu ölçüde, bu dört düzlemin de hesaba katılması, aralarındaki yansımaların gözetilmesi istendi. Ne

var ki *zihniyet analizinin* özel bir alan olduğu ve çok yönlü bir düşünsel arkeolojiyi gerektirdiği takdir edilecektir. Zihniyet analizine ilişkin, bu edisyondaki kimi makalelerin arkaplanında değerli veriler bulunacaktır; ancak bu işlevin tümüyle yerine getirilmesi bu çalışmadan beklenemez. Ancak *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, fikirler, doktrinler ve ideolojiler* bahslerinde eksik bırakmama iddiasındadır.

Bu bakış açısıyla, kendisini doğrudan siyasal seçimlerle ve iddialarla ifade etmemekle beraber, siyasal düşünüş üzerinde dolaylı etkilerde bulunmuş düşünsel faaliyetlere de değinmek gerekirdi. Bu gereği gözeterek, akademik, edebî, toplumsal-ahlakî, dinî vs. alanlardaki düşünsel üretimleri de tarihsel siyasal etkileri bağlamında kapsamaya çalıştık.

Diziyi oluşturan kitaplar, 1. ve 9. ciltler dışında, siyasal akımlarla başlıklandırılmıştır. 1. Cilt bir tür “giriş” işlevi görmesiyle, 9. Cilt ise değerlendirme veya muhasebeye yoğunlaşma-

sıyla, diğerlerinden farklılaşıyorlar. 1. Ciltte, Türk modernleşmesinin Cumhuriyet-öncesi siyasal düşünce mirası toparlanıyor; bu miras, Cumhuriyetin siyasal-düşünsel oluşumlarıyla sürekliliği içinde ele alınıyor. 9. Ciltte ise, siyasal düşünüşün tarihsel süreci içindeki kopuşlar, süreklilikler, dönemsel bağlamların etkileri, akımları ve dönemleri yatay kesen ortak düşünsel karakter özellikleri tartışılıyor. Bu ciltteki yazıların bir bölümü kronolojik analize eğilecektir. Böylece, tek tek siyasal düşünce akımlarını işleyen (*tematik*) ciltlerde de ihmal edilmemeye çalışılsa da ancak arkaplanda, satır aralarında izlenebilen tarihsel çerçeve takviye edilecektir.

2. ilâ 8. ciltler ise *Kemalizm/Atatürkçülük, Batıcılık/Modernizm, Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslâmcılık, Liberalizm ve Sol Düşünce* başlıklarını taşıyor. Bunların çoğunu *siyasal akımlar* olarak adlandırmakta tereddüt edilmeyecektir: *Kemalizm/Atatürkçülük, Milliyetçilik, İslâmcılık, Liberalizm* ve

Sol Düşünce, örgütleşen, tutunum ve kimlik sunan, fikir/doktrin/ideoloji üreten siyasal düşünce odaklarıdır. Bu akımların kendi iç ayrımlarının yanı sıra etkilerine, yaygınlıklarına uygun bir kapsam oluşturulmuştur; -örneğin siyasal- düşünsel etkinliği ve iç çeşitliliği sınırlı olan *Liberalizm* cildinin/kitabının, diğerlerinden daha ince olması makûl ve muhtemeldir. *Muhafazakârlık* ve *Batıcılık/Modernizm* ise, özerk siyasal akımlar olarak tanımlanması tereddüt uyandıracak başlıklardır. Ancak muhafazakâr ve Batıcı/modernist düşünce örüntülerinin siyasal ideolojilere, onun ötesinde kendiliğinden ideolojilere ve zihniyet yapılarına etkisi önemlidir. Bu nedenle ayrı başlık olarak incelenmelerinde yarar görülmüştür. Nitekim bu iki cildin, siyasal düşünüşün daha derin katmanlarına nüfuz etmeye, arkaplan analizine özellikle katkıda bulunduğunu sanıyoruz.

Her cilde/kitaba başlığını veren düşünce akımı, onun değişik unsurlarını

inceleyen, onu değişik veçhelerinden gören makalelerle ele alınmıştır. Bir düşünceye özgül niteliğini ve 'anlamını' veren, onun etrafındaki ve kendi içindeki tartışmalardır. Makalelerin, bir düşünsel oluşumu hem kendi iç bütünlüğü ve kurgusuyla hem de düşünsel ve pratik etkileşimleriyle tasvir ve tahlil eden bir toplam oluşturması hedeflenmiştir. Belirli bir tartışmaya, odaklanmaya, sorunsala eğilen monografik özellikli makaleler yanında, 'makro' ölçekli yorumlar yapan, kimi zaman denemeci yanı olan makaleler de görülecektir. Siyasal düşüncenin yeniden üretiminde rol oynayan kurumlarla, özellikle dergilerle ilgili monografik çalışmalara yer verilmiştir. Ayrıca edisyon, çok sayıda düşünce insanıyla ilgili monografik portreyi kapsamaktadır. Bu portrelerde, sözkonusu şahsiyetlerin, fikri ve ideolojik üretimlerine veya temsil yetlerine yoğunlaşmıştır. Yazarlardan, konuyla ilgili temel ("ansiklopedik") bilgiyi didaktik olmayan bir yapı içinde -ar-

kaplanda- kapsamaları, ancak bunu analitik bir değerlendirmeye bağlamaları istenmiş; bu çerçeve içinde 'özel yorumlara' da kapalı kalınmamıştır. Okuyucunun *İletişim*'in ansiklopedik referans kitaplarından tanıdığı, *tarafsızlık değil nesnellik* iddia eden yaklaşım bu edisyonda da geçerlidir. Bu bakımdan, kimi zaman aynı konuda olmak üzere, birbiriyle çelişik savları, bakış açıları olan makalelerin derlenmiş olması yadırganmamalıdır.

Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce'ye bir bütün olarak bakıldığında dikkat çekecek bir nokta da, bazı temaların ve düşünce insanların iki (veya daha fazla) başlık altında tekrarlar yer almasıdır. Bazı siyasal düşünce figürleri açısından bu tekrarlar ya da ikilikler özel bir izaha muhtaç değildir. Sözgelimi sol ile Kemalizm ya da milliyetçilik ile muhafazakârlık ve İslâmcılık arasındaki bağıntular Türkiye'de yıllardan beri tartışılır. Birçok kavram, sav, sözce, imge, şiar ve şahsiyet, bu gibi kesişim alanlarında konumlan-

mıştır. Mensubiyet/aidiyet açısından bir muğlaklık olmadığı varsayılsa bile, bu kesişimler ve etkileşimler göz önünde tutularak, farklı siyasal akımların ve o akımlara ilişkin kavramsal araçların sağladığı imkanların ışığında incelenmeleri yararlıdır. Bir siyasal düşünce figürüne, izlegine, diyelim ki hem milliyetçilik hem Batıcılık açısından bakmak, zenginleştirici olacak, 'sağlama yapma' işlevi görecektir. Tekrarlar ve çapraz okumalar, bu bakımdan tercih edilmiştir. Ele alınacak izlekler saptanırken, farklı düşünsel akımların o izlekler üzerinden birbiriyle girdikleri etkileşimler (ya da bazen etkileşimsiz görünen koşulluklar!) özellikle gözetilmiştir. Kaldı ki, özellikle düşünce insanları sözkonusu olduğunda, şu veya bu ciltte yer almalarının bir topyekûn siyasal aidiyet tayini olduğunun düşünülmemesi gerekir. Maksat, özneleri/kişileri tasnif etmek değil, anlamlı bir analiz bağlamı, gerekirse *bağlamları* içinde düşüncelerini yorumlamaktır.

Edisyondaki yazı çeşitliliği ve bakış açısı çoğulluğu, her cildin/kitabın editörünün kaleme aldığı Giriş makaleleriyle bir koordinat sistemine oturtuluyor. Bu kuşatıcı sunuşlar, sözkonusu siyasal düşüncenin tarihsel gelişimiyle ilgili bir tasvir, bir yol haritası sunarken, tek tek yazıları bütünlüklü bir çerçeveye eklemiyor.

Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, yoğun bir Yazı Kurulu ve editörlük faaliyeti ve ikiyüz civarında yazarın katkılarıyla hazırlandı. Dar bir yazar-akademisyen çemberiyle sınırlı kalmayarak, bu alanda zaten fazla zengin olduğunu söyleyemeyeceğimiz akademik birikimin olabildiğince yaygın bir aktarımına çalışıldı. Konularında uzman olarak tanınmış yazarların yanında, yeni kuşak araştırmacıların potansiyelinden olabildiğince fazla yararlanıldı.

Her cilt *Seçme Metinler ve Kaynakça* ile tamamlanmıştır. Siyasal düşünce açısından temsili önem taşıyan özgün metinlerin derlendiği seçmeler, kuşkusuz tüketici değildir, fakat bel-

geleyici ve ek okumalar için yol göstericidir. Geniş tutulmuş, alt başlıklara ayrılmış Kaynakçaların ise doyurucu nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Kaynakçalar, sözkonusu ciltte yer alan yazıların atif çerçevesinin ötesinde, o cildin ilgilendiği düşünce akımıyla ilgili kaynakça ihtiyacını karşılama iddiasındadır.

Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, bütünlüğü olan bir edisyondur; ciltler/kitaplar arasında bağıntılar, göndermeler vardır. Bununla beraber, edisyonun her cildi, bağımsız bir kitap olarak da yararlanmaya açıktır (cilt/kitap sözcüklerini bunun için bitişik kullanıyoruz).

“Düşünce üretimi”nin, düşünce üzerine düşünmenin zengin bir geleneğinden ve bu çabanın önemsendiğinden söz edemeyeceğimiz bir vasatta, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce’nin* özgün ve kalıcı bir başvuru kaynağı olacağına inanıyoruz. Eleştirel, özgürleştirici, geniş ufuklu bir siyasal düşünüşe de katkısı olmasını diliyoruz.